

Діячі освіти, культури і науки на Поділлі

УДК 929-057.4_(042.3):94(477.43)

А.Б.Задорожнюк

Ю.Сіцінський – укладач університетського курсу “Історія Поділля”

Активна участь у розбудові Кам’янець-Подільського державного українського університету була вагомою сторінкою в біографії Ю.Й.Сіцінського. Тут він обіймав посаду приват-доцента кафедри церковної археології, читав лекції з історії Поділля, історії українського мистецтва, був головою бібліотечної комісії, парохом університетської церкви. Це був дійсно зоряний час ученого. В статті публікується лекція “Загальний огляд історії Поділля”, прочитана Ю.Сіцінським в стінах Кам’янець-Подільського державного українського університету 4 березня 1919 р. При цьому зроблено короткий аналіз роботи науковця, як першого розробника авторського університетського курсу “Історія Поділля”.

Ключові слова: Ю.Сіцінський, історія Поділля, лекція.

Юхима Сіцінського по праву називають батьком подільської історії. Дійсно, впродовж усього свого життя він досліджував, збирав, зводив до системи історію подільського регіону. До сьогодні праці Ю.Сіцінського вважаються класикою поділлєзнавства і далеко не втратили актуальності.

Будучи священнослужителем, Ю.Сіцінський активно займався вивченням історії. Разом із Миколою Яворовським він ініціював створення у Кам’янці-Подільському музею старожитностей. Ю.Сіцінський власноруч укладав правила зберігання музейних експонатів Давньосховища, він же 10 лютого 1890 р. був обраний на посаду секретаря. Активна діяльність молодого вченого була позитивно сприйнята місцевими діячами і 28 листопада 1890 р. він став дійсним членом Подільського історико-статистичного Комітету. Під впливом знайомства з відомими вченими Володимиром Антоновичем та Михайлом Грушевським Ю.Сіцінський написав свою першу монографію про адміністративний центр краю – місто Кам’янець-Подільський, яка вийшла друком у 1895 р. [3, с. 7].

Із відкриттям у Кам’янці-Подільському університету, 22 жовтня 1918 р., Ю.Сіцінський (ще з липня на запрошення Івана Огієнка був настоятелем

Університетської церкви) призначається на посаду приват-доцента на кафедрі церковної археології [3, с. 9].

У 1918–1920 рр. Кам'янець-Подільський державний український університет, розбудовуючи національну вищу освіту, утвердив у своєму навчально-виховному процесі українську мову як базову цінність культури державної української нації. Державною мовою спілкувалися в трудовому колективі, читалися лекції, проводилися практичні і лабораторні заняття, видавалися усі курси лекцій, інша навчальна та наукова література, періодичні видання студентів і службовців [2, с. 234].

Професорсько-викладацька корпорація вишу стала активним пропагандистом українського слова і наукових знань у міському середовищі. Нею прочитано сотні науково-популярних лекцій з української мови, літератури, історії, філософії, політології, економіки, релігії, етнографії тощо, які слухали місцеві робітники, ремісники, міщани, військовики. Чимало прочитаних лекцій мали чітку національно-патріотичну і державницьку спрямованість [2, с. 232].

В середовищі української наукової та національно-патріотичної еліти розпочалась викладацька діяльність Ю. Сіцінського. Окрім лекцій із церковної археології, Юхим Йосипович в березні 1919 р. розпочав викладання історії Поділля на історико-філологічному факультеті. Упродовж двох місяців він прочитав ряд лекцій, зокрема: “Загальний огляд історії Поділля”, “Найдавніші сліди існування людини на Поділлі”, “Стародавні племена й народи на Поділлі”, “Побожжя і Пониззя за часів Галицького князівства”, “Болохівські князі і Болоховська земля”, “Князі Коріатовичі й заснування міста Кам'янець” [1, с. 299].

Загалом, Ю.Й. Сіцінський мав безпосереднє відношення до становлення в Кам'янці-Подільському українського державного університету. Він активно прислужився справі формування молодого національної інтелігенції, якій належало зміцнювати Україну, підносити її до цивілізаційного рівня, позитивно впливав на духовне життя університетського колективу. Започаткування у закладі лекційного курсу з історії Поділля у 20-х рр. ХХ ст. було підтримано в різних регіонах України, що стимулювало інтерес до регіональної історії, вивело вивчення історії рідного краю на рівень наукового пізнання [1, с. 301].

Як вважають дослідники життя та наукового доробку Ю. Сіцінського, найбільшим творчим задумом вченого було написання 5-ти томної монографії “Нариси з історії Поділля”. За його життя у 1927 р. у Вінниці був надрукований лише 1-й том і оголошено, що незабаром вийде 2-й. Однак доля вирішила інакше: інші томи так і не побачили світ. Лише у 2000 р. Ольга Пламеницька надрукувала частину 3-го тому “Стародавні племена й народи на Поділлі за історичних часів перед заснуванням Київської держави”. Доля інших томів донедавна була невідома. Останній, п'ятий, том мав умовну назву “Поділля під владою Литви” і вважався втраченим. Проте нещодавно рукопис цієї праці був виявлений в одній із приватних колекцій і переданий до фондів Історико-культурологічної громадської організації “Подільське братство”. Зусиллями

очільника організації М.І.Мошака рукопис був опублікований [3, с. 15]. Зусиллями приватних колекціонерів був збережений і рукопис лекції, прочитаної Ю.Сіцинським в 1919 р. Ще раз переконуємося у вірності думки класика про те, що справжні рукописи вічні.

Рукопис починається коротким вступом про те, що надихнуло лектора на вивчення історії Поділля. Для більш наочного подання історії регіону Ю.Сіцинський створив своєрідний графік історії регіону, використавши за основу хронологічну таблицю, вміщену в книзі П.Н.Батюшкова, переробивши її та допрацювавши. Вивчення історії краю Ю.Сіцинський веде від давніх часів, зазначаючи про знахідки на теренах краю кам'яних знарядь праці і кісток мамонта. Давньоруський період він тісно пов'язує із Києвом і Галичем. Говорячи про досить складну історію регіону, він зазначає що це пов'язано з тим, що Поділля було поділене на дві частини – Західну і Східну ще за литовсько-польських часів. Цікавим є погляд автора на часи козаччини і Хмельниччини. Яскраво розповідає автор про час турецької окупації, формування Подільської губернії, а також про особливий подільський тип місцевого патріотизму. Своєрідний погляд висловлює автор про особистість Устима Кармалюка. Доведена історія Поділля в лекційному викладі до революційних подій. Пізніше текст лекції був доповнений інформацією про історію краю в період 1914–1924 рр.

Текст лекції написаний Ю.Сіцинським на 10 аркушах паперу, розміром 28 на 22 см. Аркуші типографським друком, для зручності письма, розграфлені в одну лінійку і містять логотип “Редакція еженедельника Подольской епархии “Православная Подолия” і зшиті ниткою. Текст неодноразово допрацьовувався автором, про що свідчать численні різночасові правки. Разом з тим, лекція написана живою українською мовою, з відчутним подільським діалектом. Для більшої наочності автор зробив так званий “Графік до історії Поділля”, у якому схематично зобразив усі найважливіші віхи розвитку подільського краю впродовж XII–XX ст. Вважаємо за необхідне зберегти авторський стиль викладу і опублікувати лекцію без жодних правок і змін.

Список використаних джерел і літератури

1. Завальнюк, О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного університету в іменах (1918–1921 рр.) / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. – 632 с.
2. Завальнюк, О. М. Кам'янець-Подільський університет як осередок утвердження української культури і духовності в добу національного відродження (1918–1920 рр.) / О. М. Завальнюк // Музейна справа на Поділлі: історія та сучасність: зб. наук. пр. за підсумками всеукр. наук.-практ. конф., м.Кам'янець-Подільський, 15 травня 2015 р. / [редкол.: В. С. Травінський (голова), Л. В. Баженов, О. М. Завальнюк та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ПП “Медобори–2006”, 2015. – С. 230-234.
3. Сіцинський, Ю. Поділля під владою Литви / Упорядники Ващук Д., Мошак М.: Монографія. – Кам'янець-Подільський, 2009. – 160 с.

Andriy Zadorozhnyuk

E.Setsinsky – compiled by a university course “History of Podolia”

Active participation in the development of Kamenetz-Podolsk Ukrainian State University was a weighty chapter in the biography E.Y.Setsinskogo. There he served as assistant professor of the department of archeology of the church, gave lectures on the history of Podolia history of Ukrainian art, was the chairman of the library committee, the rector of the university church. It was really the high point of the scientist. The article is published lecture “An overview of the history of Podolia,” read E.Sitsinsky the walls Kamenetz-Podolsk Ukrainian State University, March 4, 1919. In this case, made a brief analysis of the work of the scientist as the first developer of author’s university course “History of Podolia”.

Keywords: *E.Setsinsky, Podolia history, lecture.*

А.Б.Задорожнюк

Е.Сецинский – составитель университетского курса “История Подолии”

Активное участие в развитии Каменец-Подольского государственного украинского университета была весомой страницей в биографии Е.И.Сецинского. Здесь он занимал должность приват-доцента кафедры церковной археологии, читал лекции по истории Подолии, истории украинского искусства, был председателем библиотечной комиссии, настоятелем университетской церкви. Это был действительно звездный час ученого. В статье публикуется лекция “Общий обзор истории Подолии”, прочитанная Е.Сецинский в стенах Каменец-Подольского государственного украинского университета 4 марта 1919 г. При этом сделан краткий анализ работы ученого, как первого разработчика авторского университетского курса “История Подолии”.

Ключевые слова: *Е.Сецинский, история Подолии, лекция.*

* * *

Історія Поділля:

**1-а лекція, прочитана 4 березня 1919 р.,
у вівторок в 8.45 год. вечора.**

Шановні громадяни!

Є така наукова гадка, що в фізичній природі матерія й її сили не пропадають, а тільки переходять з одного стану в другий.

Може такий закон існує і в природі духовних істот, в природі моральній.

Це я до того говорю, що ось я давно, з молодих літ займався історією та археологією мого рідного краю, зібрав деякі пам’ятки нашої старовини, і робив це без жодної, як то кажуть, задньої думки, або тим більше корисної цілі, а так просто по душевній прихильності до минулого, до забутків старо-

вини. Ніколи я не марив про якісь лекції в університеті, про якісь прилюдні виступи.

І часто, особливо в останні роки, приходило мені на думку вагання, нащо те все я робив, на що те все здається; навіть деякі люди закидали мені, нащо було збирати отой старовинний “хлам”, нащо збирати книжки, яких ніхто не читає.

І от тепер мені, на схилі мого віку, випала висока честь викладати на цій кафедрі про минулі часи рідного, милого краю, і я з приємністю хочу поділитися з вами, високоповажні громадяни, моїм скромним досвідом в місцевій історії й скористуватися тими збірками старини, які переховуються в місцевім музеї.

І виходить не пропала затрачена сила, і може дадуть добрі наслідки зібрані археологічні та історичні матеріали.

І от я, приступаючи до предмету моєї теперішньої лекції, попереджаю, що в цій першій лекції дам загальний огляд історії Поділля, щоби дальше на тлі того огляду викладати детально археологічні та історичні відомості про минулі події нашого краю, його місцевості, про старовинні пам’ятки минулого життя наших дідів-прадідів.

Сліди проникнення західної культури на Поділля помічаються далеко раніше, ніж прибули сюди готи, а саме в найраніші часи залізної доби. Правда археологічні досліді в цьому напрямку тільки що недавно почалися і ще не докладно з’ясовані. Сама рання залізна культура, що проявилася в Західній Європі ще за VII–VI віків до Р.Х., засвідчена на Поділлі в розкопках великого городища коло м.Немирова. Ті розкопки зроблені в 1909–1910 рр. С.С.Гамченком і А.А.Спіциним. Той же археолог Гамченко, тоді ж досліджуючи глиняні “тічки” коло села Криничок, Балтського повіту, знайшов там сліди гальштатської культури. Ним же виявлені сліди другої культури, що йшла за гальштатською, а саме сліди культури лятенської, що була розповсюджена в Західній Європі з V ст. до Р.Х. до II ст. після Р.Х. До недавнього часу археологи вважали, що та культура доходила тільки до середньої частини Європи, але знахідки останніх часів показали, що латенська культура мала більш глибоке розповсюдження: предмети тої культури були знайдені в Привіслянськім краї, в Київщині та на Поділлі. В кам’янецькому археологічному музеї є кілька залізних речей латенської культури, знайдених в 1903 р. в селі Великій Тернаві, Ушицького повіту. Предметі ті такі: меч залізний, наконечник списа, умбон, дві шпори, ніж. Ця дуже рідка і несподівана знахідка зумовила нові, в 1904 р., розсліди Петербурзької Археологічної комісії.

Західна частина Поділля під польською владою офіційно називалось Подільським воеводством, а східна частина подільської землі увійшла до складу Великого князівства Литовського і називалось Брацлавським воеводством або Брацлавщиною, або також Литовським Поділлям. Треба зазначити, що ці воеводства займали значно більші обшари земель, ніж які до недавнього часу входили в склад Подільської губернії. Так, подільське воеводство займало не тільки західну частину бувшої Подільської губернії до річки Збруч, але ще

і всхідну частину Галичини до річки Стрипи, від чого та частина Галичини й досі називається у галичан Поділлям. Поділялося Подільське воєводство на три повіти: Кам'янецький, Летичівський і Червоногородський. Брацлавське воєводство займало теж більшу просторість, ніж всхідна частина бувшої Подільської губернії, бо це воєводство в деякі часи сягало на сході до Дніпра, а на півдні до Чорного моря, себто займало південну частину Київської губернії і західну частину Херсонської губернії. Це воєводство поділялося на три повіти: Брацлавський, Вінницький та Звенигородський. Останній повіт займав південну частину Київської губернії.

Так от, через те, що Подільська земля в стародавні часи поділялася на дві половини і ті половини мали не однакову долю є причиною того, що історія всього Поділля являється доволі заплутаною.

Зараз я маю зробити короткий огляд історії всього Поділля, огляд так сказати з птичого льоту, і щоб краще з'ясувати долю цієї країни я подаю тут хронологічну таблицю, де графічно показана історія Поділля, а разом і історія суміжних земель¹.

На цій таблиці поземі риси, себто горизонтальні лінії показують століття, починаючи зверху, з XII століття й кінчаючи внизу двадцятим. Прямовисні риси, себто вертикальні лінії, показують хід історії чотирьох земель: Галичини, Поділля, Київщини й Волині. Штриховки, що покривають цю таблицю, показують влади чи держави, під якими були ті землі.

Блакитний колір вверху означає владу старо-українську, або старо-руську за часів великокнязівських. Руда латка на блакитному полі показує владу татарську. Нижче зеленкуватий колір означає владу литовського князівства, ще нижче червонястий колір показує польську владу, а зовсім внизу фіялкова (себто фіолетова) фарба зазначає владу московсько-російської держави, а зліва ясніша фіялкова фарба показує владу Австрії. Рябенька пасмужка в XVII столітті показує часи коли на Україні була своя українська держава. Темна латка в Поділлію означає турецьку владу².

От по цій таблиці й можна помічати якими шляхами йшла історія Поділля. Далі ми, дотримуючись цієї схеми історії Поділля, зазначимо, що історію викладу потрібно почати ще з доісторичних часів. На Поділлію чоловік жив в самі найдавніші часи існування людини на землі. Камінні знаряддя первісної людини знаходять разом із кістками мамута на Придністрянщині, в околицях Кам'янця й містечка Студениці в Ушицькому повіті. В часи передісторичні та ранні історичні через Поділля пересувалося багато різних народів, що виходили з Азії й зникали на Заході Європи. Так, тут в різний час перебували скити, сармати, готи, гуни, хозари, печеніги. За історичні часи маємо звістки грець-

¹ Як вказує Ю.Сіциньський в примітці, за основу він узяв хронологічну таблицю вміщену в книзі П.Н.Батушкова "Подолья – историческое описание", СПб., 1891 р., переробивши її та допрацювавши.

² Цей надзвичайно яскравий абзац тексту закреслений.

ких письменників, що по Дністру, на Поділлі, ще в часи перед Христом були міста якогось народу.

З самого початку українсько-руської історії, коли в коли в історичних подіях виступає Київ і Київщина з князями Ігорем, Святославом, Володимиром, не маємо докладних відомостей про Подільську землю. В українсько-руських літописах тільки є короткі звістки, що на тих місцях, де тепер Поділля та Одещина, себто по Дністру та Бугу до Дніпра жили словянські племена уличі і тиверці, які то воювали з київськими князями, то були їх спільниками в походах. Більш докладніше з'являється Подільська земля в історичних подіях XII століття. В ту пору північно-східна половина теперішньої Подільської землі – Побожжя в подіях було зв'язано з Київським князівством і одно з побожських міст Божок або Божський з'являється в літописі на самім початку XII століття, а друге побожське місто Межибіж згадується перший раз в половині того XII віку. Що за місто було Божек і де воно містилося – невідомо, а друге місто Меджибіж існує й досі в Лятичівському повіті, в тім місці, де сходиться дві річки Буг чи Бог і Божок. В ті часи, себто в половині XII століття, з'являється в подіях Галицького князівства друга частина Подільської землі Пониззя, з містом Ушицею, (тепер місто Стара Ушиця при Дністрі), місто Калюс, а в XIII століттю виступає місто Бакота, як столиця того Пониззя. Бакота тепер маленьке село в Ушицькому повіті, при Дністрі. В половині XIII століття виступає в історичних подіях досить загадкова Болоховська земля з своїми князями, з містами Кудином, Дядьковом, Губином та ін. Ця земля була на Верхнім Побужжю, в Лятичівському і Літинському повітах та на півдні Волині.

І Побожжя й Пониззя в ту пору, в XII–XIII століттях не були окремими князівствами, а були крайніми землями Київського та Галицького князівств; тут тільки часом перебували деякі князі. Ці землі були заселені русько-українським народом і не були дуже “правовірними” своїм зверхнім князям і не раз виявляли тенденцію відділитися і жити окремим політичним життям. Теж було й в Болохівській землі. Галицьким та київським князям часто приходилося йти в військом в ті свавольні краї й зі зброєю в руках заводити там свої порядки.

В XIII ст., як відомо, татари напали на руські землі, розгромили північні князівства, а року 1240 з'явилися на Україні. До них пристали деякі українські загони, незадоволені князівськими порядками. Татари зруйнували Київщину, пройшли через Волинь і посунули на захід в Галичину. Поділля татари майже не зачепили. Через два роки після розгрому Києва татари повернули назад і головна татарська орда осіла на Волзі, а частина татар, відділившись від головної орди, отаборилась недалеко від Поділля – в херсонських та катеринославських степах і в устях Дністра та Дунаю. Скоро оці південні татари під проводом своїх ханів з'явилися на Поділлі і підгорнули під свою владу цю землю. Це було року 1250. Подоляни добровільно піддалися татарам, бо не дуже сприяли державному режимові галицьких та київських князів, а піддавшись татарам повинні були давати їм податок пшеницею і просом – чим

було багате Поділля. Татари збирали побори через своїх збірників – баскаків, а громадськими справами завідували місцеві люде-отамани.

Поділля безпосередньо підлягало татарам сто літ. Татарські хани володіли Поділлям певно спадково, бо в середині XIV ст. іменувалися “отчинами і дідичами Подільської землі”. Інші суміжні з Поділлям землі, як Київщина, Волинь та Галичина, не знали такої безпосередньої влади татар. Там були свої князі, над ними татари були тільки зверхніми володарями.

В XIII–XIV століттях Литовське князівство стало зміцнюватися і князі його стали забирати під свою владу українські землі. В 1362 р. великий князь литовський Ольгерд відігнав татар від Поділля й підгорнув під свою руку цю землю всю – і Пониззя і Побожжя. З того часу уся ця земля стала називатися Поділлям. Ольгерд завойоване Поділля віддав своїм небогам (племінникам) – князям Коріатовичам. Се були чотири брати – Юрій, Олександр, Костянтин та Федір, сини Ольгердового брата Коріята. Коріатовичі, прибувши на Поділля стали володіти цією землею і титулуватися подільськими князями. За часів цих князів з’явилися на Поділлі значні міста: Кам’янець, Смотрич, Вінниця та Брацлав. В тих містах були побудовані фортеці-замки. З тих замків найбільший був у Кам’янці. Литовська влада принесла на Поділля порядки і культуру Литовського князівства, або краще сказати українсько-литовського князівства, бо ті порядки та культура були староруські.

Але з самого початку заняття Поділля литовськими князями, сусідка Польща брала із заздрістю дивитись на такий лакомий шматок землі, як Поділля, бо трохи раніше вона захопила вже шматок подільської землі – Галичину. Польща стала вмішуватися в подільські та взагалі в литовські справи, стала заявляти претензії на Подільську землю. Із-за Поділля постала довга боротьба між поляками та україно-литовцями, навіть виникла війна між ними. Ця війна закінчилася року 1434 згодою, по якій Західне Поділля відійшло до Польщі, а східна половина Поділля зосталася за Литовським князівством. Розділились ці держави Поділлям так, що границя пішла на півночі по межі Літинського та Вінницького повітів, далі на південь границя йшла біля міста Літина та містечка Межирова, а ще далі на півдні по річці Мурафі, що недалеко від Ямполя вливається в Дністер. Західна частина Поділля, що відійшла до Польщі, стала відтоді називатися Подільським воєводством, бо уся Польща поділялась на воєводства. Столичним містом став Кам’янець із замком, який іменувався королівським.

Східна половина Поділля, що зосталася за Литвою, стала називатися Брацлавським воєводством, бо й в Литовським князівстві частини держави також називалися воєводствами. Столичним містом Брацлавського воєводства був спочатку Брацлав, а потім столицею тої провінції зробили Вінницю, бо Брацлав був небезпечним містом через часті татарські напади.

Поділля розділене і приєднане до Польщі та Литовського князівства стало окраїнною землею тих держав. Життя на цій окраїні було неспокійне, бойове, бо на південнім сході з Поділлям межували так звані “дикі поля”, де розташовувалися татари. Ці сусіди постійно, щороку, або часто і кілька разів на рік

нападали на подільські оселі, забирали в полон людей, грабували майно, збіжжя, худобу. А часом такі напади робили й другі сусіди Поділля з полуденної сторони – волохи, що жили за Дністром. Неспокійне пограничне життя на Поділлі утворило багато особливостей в побуті цієї країни. Щоб хоч трохи забезпечити край від ворожих нападів, будували тут оборонні замки-фортеці. Були тут замки державні, як Кам'янецький, Летичівський, Хмільницький, Вінницький, Брацлавський. Було багато й приватних замків – кожний заможніший землевласник-пан будував замок, щоби там можна було сховатися в часи небезпеки. В околицях Кам'яця, наприклад, приватні замки були в Жванці, Чернокозинцях, Панівцях, Михайлівці, Макові. В деяких місцях такими замками-охоронками служили печери. Про одну з таких печер Залучську або Черченську, при річці Смотричі, в 20-ти верстах від Кам'яця документально відомо, що тамашне населення повинно було дбати, щоби той притулок держати в справності, мати добрі драбини і таке інше. Навіть церкви на Поділлі будувалися часом ніби замки, щоби в них можна було відбиватися від ворогів. В нижнім поверху такого будинку містилася церква, де молилися, а на верху в башті зроблено стрільниці для оборони. Така церква-замок була збудована в селі Сутківцях в XVI ст., трохи подібна церква в містечку Меджибожі, на Летичевщині, в XVII ст. Часом споряджали церкви в скелях, в печерах, як це було в Бакоті, Старо-Ушицького району, в Лядаві, в Дністрі.

Але хоч життя на Поділлі в давні часи було небезпечне, все таки багата подільська земля вабила до себе поляків, які захоплювали тут землі, відбираючи їх від тубільців, то милостивими привілеями королів, то силою й кривдою. В ті часи Поділля було для аматорів поживи принадною мрійною Палестиною, текущуюю молоком і медом. Не дурно Поділлі надали герб: золоте сонце на блакитнім полі. Про Поділля писали польські стародавні письменники: “в порівнянні з литовськими і польськими землями Поділля, чи Русь дольна, для всіх здається чарівною країною сонця, край цей з достатком має усе, що тільки може родитися на землі, і хлібороб, кинувши абияк зерна в землю, завше одержує приплід сторазовий. Ступиш на землю ногою, нерідко вичавиш з неї струмок чудового меду, бо бджоли, не маючи місця в лісах, часто роються на землі”. Такі байки збільшували на Поділлі кадри захожих панів і інших охочих до наживи людей. На Поділля тягнулися піонери, щоби захопити землі, так як в ті самі часи іспанці чи португальці прагнули до Америки, завойовували там плантації й користувалися працею чорних невільників. І на Поділлі були такі поневолені українці-селяни, що жили тут споконвіку.

Поляки на Поділлі заводили по селах кріпацтво, а по містах німецькі порядки (магдебурзьке право), за яким утворювалися ремісничі цехи, що монополізували виробництво і затримували вільний розвиток промисловості. З німецьких земель на Поділля приходило багато євреїв, які з часом утворили тут значну кількість населення. Були тут еміграції вірмен та греків.

Року 1569 Польща і Литва з'єдналися в одну державу, яка стала називатися Річ Посполита. Таким чином, Подільське і Брацлавське воєводства стали жити

під однаковими умовами державного устрою, бо хоч Литва і Польща з'єдналися як рівна з рівною з деяким правом автономії, але Польща всюди перемогла, і польські порядки все більше і більше розповсюджувалися в землях Литовського князівства, а значить і в Брацлавському воєводстві. Проте, Брацлавщина боролася довго з польськими порядками, відстоювала русько-українську мову в урядах, свої побутові порядки. А Західне Поділля, раніше підпавши під польську владу, скоріше піддавалося полонізації. Через те ці дві половини Поділля мало багато відмінностей і особливих рис. Український народ в тих землях все більше і більше занепадав. Українська інтелігенція, українські пани зрікалися своєї національності і своєї віри, робилися перевертнями; селяни були пригноблені, стали кріпаками чужинців-панів; міщани бідніли, іноді теж попадали в кріпацтво, або всіма способами відбивалися від панських замахів перетворити їх в кріпаки.

Так було по всій Україні, бо це були порядки Речі Посполитої. Ті порядки привели до того, що народ став підніматися проти панів. На Поділлі народ найбільш боляче відчував ті болячки соціального устрою, утвореного Польщею. Подільський народ, живучи на форпості українського народу, більше почував волі, більше змагався до визволення. Особливо це треба сказати про Східне Поділля, себто Брацлавщину, де селилися втікачі від польських порядків із Західного Поділля та Галичини. Тут на Брацлавщині утворилася козацька група. На протязі XVI століття і першої половини XVII-го було кілька повстань українського народу, і більшість тих заколотів починалися або проводилися на Поділлі. Так були повстання Шаха, Косінського, Наливайка. В 1648 р. піднявся український народ під проводом Богдана Хмельницького, почалася польсько-козацька війна. Поділлі прийшлося прийняти саму близьку участь в тій народній боротьбі; на долю Поділля дісталися самі тяжкі наслідки тої війни. Пилява, Батіг, коло Ладижина, Жванець, Кам'янець, Винниця, Буша, коло Ямполя та інші подільські місцевості були свідками тої героїчної епопеї.

При Богдані Хмельницьким народ український здобув собі тимчасово деяку волю; на деякий час Україна стала вільною, але тяжкі історичні обставини примусили Богдана Хмельницького в 1654 р. піддатися під руку московського царя. Трохи легше тоді стало Східній Україні. Але щодо Поділля, то тут і після 1654 р. не було спокою. Брацлавщина увійшла було до складу Української держави і приєдналась до Московії, а Західне Поділля, Подільське воєводство, все ж таки зосталося під польською рукою. Після того, як Хмельницький піддався під руку московського царя, почалася війна між Польщею і Москвою, яка привела Україну до руїни. В тій боротьбі найгірше прийшлося терпіти Поділлі, як землі пограничній між ворогуючими державами. Нарешті по Андрусівській умові року 1667 і вся Брацлавщина відійшла знов до Польщі.

Але тут через п'ять літ трапилася ще тяжча подія. В боротьбу Польщі, Москви та України вмішалася Туреччина. Вона стала допомагати українському гетьманові Петрові Дорошенку проти Польщі. Року 1672 турецький султан Магомет IV з великим військом пішов на Польщу, нагрянув на Поділля,

взяв кам'янецьку фортецю і дійшов до Львова. Кінцем тої війни була окупація Туреччиною всього Поділля.

Турки володіли Подільською землею 27 літ: з року 1672 до 1699. Ота турецька окупація добре далася взнаки подільському народові, бо ще й досі тут народ називає турецькими всякі руїни замків, башти, окопи, вали й взагалі всяку старовину, яка має військовий характер, хоч ті пам'ятки старовини часто зовсім не турецькі.

За часи так званої руїни і турецького володіння Подільська земля була спустошена: не тільки пани, але і простий народ розбіглися – хто в Польщу, Галичину і Волинь, хто на лівобережну Україну, за Дніпро.

Через 27 літ, по умові Карловицькій, турки вийшли з Поділля і ця земля знов одійшла до Польщі, і знов було утворено два воєводства: Подільське і Брацлавське. І було Поділля під польською владою сто без чогось літ, на протязі майже всього XVIII століття. Не було спокою на Поділлі і в ті часи. Повернулися в свої маєтки пани, стали закликати на свої землі селян, обіцяючи їм “свободу” на кілька літ, а після перетворювали тих слобожан у кріпаків. Панщина все тяжче й тяжче налягала на народ. Ще й до того поляки стали спольщувати нарід, заводити польські права. Крім того поляки утворили релігійну унію, з'єднавши православних з католиками і примушувати до неї народ. Через усе це народ часто піднімався проти своїх гнобителів. На Поділлі в XVIII ст. були народні повстання майже через кожні чверть віку, а власне – були в роках 1702, 1734, 1750 і 1768. Ті повстання придушувалися польською владою і при тім часто народ тікав за Дністер, в Бессарабію, а через якийсь час повертався на свої оселі, а часом на Поділля переходили і селяни біженці з Бессарабії. Через те тепер багато є молдаван по цей бік Дністра, так як багато є і українців за Дністром (особливо в Хотинській окрузі).

Але в кінці XVIII ст. перестала існувати Польща як держава. По першому розділі року 1772 відійшла від неї до Австрії Галичина. По другому розділі все Поділля, Київщина й Волинь відійшли до Російської держави. Це було року 1793.

В ту пору два воєводства Поділля були з'єднані в одну Подільську губернію, і стала жити ця губернія згодом зо всіма іншими українськими губерніями в складі Російської імперії. Почалася на Поділлі щедра роздача земель (королівщин, староств, конфіскованих маєтків) великоруським вельможам та урядовцям. Заведена за Польщі панщина була санкціонована й стверджена російською владою, яка бачила в кріпацтві одну з головних підстав державного ладу. Поневолений народ під кріпкою рукою царату стогнав, але не смів всенародно протестувати. Тільки подекуди вибухали протести одиниць. Таким на Поділлі був в 20-х – 30-х роках XIX століття розбійник Юстин Кармалюк, про якого народ заховав пам'ять в своїх переказах та піснях, що він від багатих відбирив, а бідному давав. Таким був подільський селянин Семен Олейнічук, який обманним способом закінчив гімназію і більшу частину свого життя ховався від начальства та свого пана і за свій літературний твір, де описав кривди кріпацтва, закінчив своє життя секретним арештантом в Шлісельбургській тюрмі в 1852 р.

Нарешті панщина була скасована в 1861 р., але народ залишався в темноті. Поширилося обрусіння, але освіти давало мало. Помалу Поділля скидало з себе машкару польську і стало напаялювати машкару московську. Але подільський народ, та головна маса, яка жила і живе по селах і містечках, залишався українським народом. Хоч як вбивали в головах тих українців рації про “хлопську”, “мужицьку” мову, про малоросійське мазепинство, все таки прибиті сини Подільської України, попавши в школи, в семінарії, гімназії та університети, довідувалися про свою історію, про свої права, не забували своєї мужицької мови і краще заявляли громадянству і кликали інших до гурту. Такими були: український історик і археолог Володимир Антонович, що був родом з південної Волині. Такими були учителі кам'янецької гімназії Пилип Марачевський, Павло Житецький та учителі семінарії Данило Синицький, Павло Тлищинський, Митрофан Сімашкевич, Микола Яворовський, а також священник Михайло Орловський, проповідник українською мовою Василь Гречулевич. Такими були українські письменники з Поділля Степан Руданський, Анатолій Свидницький, Михайло Коцюбинський. А коли сталася революція виявилось, що багато діячів походять з Поділля, або перед тим працювали на Поділлі. Певне історично-етнографічні обставини були причиною того, що тут український народ чуткіше відчував кривди і боровся за свої права.

Така була взагалі історія Поділля.

Пізніше історія Поділля була продовжена

За часи останньої русько-німецької війни Західне Поділля було передовим тереном військових операцій, терпіло багато від військових подій, особливо на початку війни. Кам'янець був зайнятий австрійським військом три дні (4–6 серпня 1914 р.); потім був кілька разів у небезпеці і з нею різні державні установи та середні школи евакуювалися, нарешті Кам'янець був ставкою головнокомандуючого Південно-західним фронтом. За часи революції і громадянської війни було на Поділлі багато заколотів і тут часто мінялася верхня влада: функціонувала тут влада і тимчасового Петроградського правління, і Центральної Української Ради, і Польщі і Німеччини, і Гетьманщини, Петлюрівщини і Денікінщини. Нарешті з 1920 р. на всім Поділлі затвердилася радянська влада, і край наш поступово утихомирився і став на шлях політично-суспільного, просвітнього і економічного розвитку.

Хоч Поділля за всі часи свого історичного існування перетерпіло багато, часом зовсім спустошувалося і обезлюднювалося, але потім скоро заселялося. За останнє століття населення його дуже збільшилося. По щільності населення Подільська губернія стояла на першому місці по всій Україні (на 1 кв. версту припадає 105 душ населення). На 1 січня 1924 р. було в Подільській губернії за підрахунками Губ.стат.бюро 3254217 осіб, а на 1 січня 1925 р., по зменшенню території Подільської губернії, було населення 3226749, в тім числі українців 2816316 або 87,3%, росіян 61616, або 1,9%, поляків 108586, або 3,4%, євреїв 232444, або 7,2% та інших 1787 або 0,2%.

Така була взагалі історія Поділля.